

Historiografija, arhivi i digitalizacija – prema epistemološkoj demokratizaciji Može li svatko s pristupom internetu biti povjesničar?

Rješavanju tekućih organskih debata unutar historiografije može se pristupiti i zahvaljujući potencijalima digitaliziranih povijesnih izvora dostupnih na internetu. Oni nude svježi interdisciplinarni te transdisciplinarni pomak u ovom smislu, koji je ipak opterećen nizom problema. Zbog toga implikacije digitalizacije arhivskog gradiva u širem društvenom kontekstu, kao i onom individualnog povjesničara-istraživača, valja problematizirati pomoću nekoliko primjera. Drugim riječima, nastojat će se odgovoriti na pitanje iz podnaslova.

Ključne riječi: digitalizacija, izvori, arhivsko gradivo, internet, historiografija, informacijske znanosti, interdisciplinarnost, transdisciplinarnost, multiperspektivnost.

Uvod

Klasične definicije uloge povjesničara i povijesne znanosti u društvu su danas izložene kritikama i propitivanju. Problemi unutar historiografije i debate koje se bave njihovim teorijskim i epistemološkim aspektima su zaista neiscrpane. Uostalom, to se događa gotovo svim „mekim“, društvenim i humanističkim znanosti koje su tijekom 19. i osobito 20. stoljeća oko sebe satakale veo teorije i metodologije temeljen na (naizgled) neokrnjivom intelektualnom kapitalu pozitivizma i empirizma. Jer, za razliku od „tvrdih“, prirodnih znanosti, čije osnovne postavke prije svega uvelike jesu empirički dokazive, kod „mekih“ (društvenih i humanističkih) znanosti su one dovedene u pitanje upravo zbog toga što primarno počivaju na kulturno uvjetovanom sistemu znanja, a ne određenim empirički utvrđenim zakonitostima. Drugim riječima, radi se o složenim diskurzivnim konstruktima, te je jasno kako je potencijal za propitivanje i dekonstrukciju ovdje zaista neiscrpan.

Oko same historiografije je najteže kontroverze izazvao postmodernizam. Implikacije primjene postmodernističke teorije su ozbiljne i dovele su u pitanje jedan od nosećih stupova historiografske struke – odnos povjesničara i izvora. Zaista, svaki profesionalac već uz malu dozu refleksije može otprilike reći koliko upliva na konačni oblik i sadržaj historiografskog teksta imaju njegova vlastita ograničenja, društvene, ideološke i druge uvjetovanosti kojima podliježe itd. Međutim, to ne znači da je povijest, pisana kako je, lažna. Prošla zbilja je u osnovi nespoznatljiva, ali to ne znači da ju nije moguće rekonstruirati.¹ Ta rekonstrukcija prošle zbilje, kao i prezentacija rezultata tog posla, na kraju krajeva, i jest zadatak povjesničara. No, dvojbe nastale oko pitanja reprezentacije koje opterećuju struku ne moraju se nužno riješiti unutar nje same.

Kritička stajališta nastala unutar historiografije problematiziraju ustaljenu konvenciju o nepristranosti povjesničara/ki s obzirom na njima svojstvenu tendenciju diskurzivnog selektiranja izvora za obradu i njihova tumačenja.² Time se dotiče kololet problema vezanih uz tradicionalne makrostrukturalističke objasnidbene modele svojstvene struci; njihovu ideologiziranost, nedemokratičnost (sklonost previđanju ahistorijskih društvenih slojeva i grupa) i redukcionizam.³ Kao takva, ova razmatranja nipošto nisu apsolvirana ili „potrošena“, pružajući svakako mnogo potencijala za razvoj novih korisnih teorijskih i metodoloških perspektiva unutar historiografije. No, u ovom članku će podrobnije biti razmotren poticaj za njeno organsko redefiniranje koji dolazi onkraj disciplinarnih granica.

Idealno bi bilo da povjesničar svim relevantnim izvorima pristupi jednako u okviru istraživačkog procesa. Na to ga obvezuje profesionalna etika. Međutim, istraživači moderne i suvremene povijesti se ovdje nerijetko suočavaju s preprekama poput preobilja izvora, ali i nedostatka provenijencije (raspršenosti gradiva pojedine cjeline) i nedostupnosti po raznim institucijama i arhivima, da se ne spominje kako će uvijek biti gradiva koje nije arhivistički obrađeno. Jasno, navedeni problemi odnosa povjesničara i izvora proističu dobrim dijelom iz tih elementarnih poteškoća. Stoga svakako valja razmotriti potencijale procesa digitalizacije izvora (i njihova objavljivanja na internetu), koji povjesničarima otvaraju cijeli spektar novih mogućnosti te redefiniiraju dinamiku i tok istraživačkog procesa. U najmanju ruku rješavaju neke od klasičnih problema koji su opterećivali povjesničare u njihovu poslu. Međutim, poput svakog kvalitativno novog pomaka koji razrješava mnoga pitanja i dvojbe, tako i ovaj otvara sasvim nova. Namjera je u ovom radu razmotriti i problematizirati određene implikacije digitalizacije izvora u kontekstu same historiografije.

1 Callum G. Brown, *Postmodernism for historians*, New York 2005, 162.

2 Keith Jenkins, *Promišljanje historije*, Zagreb 2008, 25-39.

3 C. G. Brown, *Postmodernism*, 153-155.

Arhivi i digitalizacija – mogućnosti

Digitalizirano gradivo na internetu je dostupno širokom krugu korisnika, a ne više samo manjem broju profesionalaca koji zalaze u arhive, knjižnice ili muzeje.⁴ Time te institucije nastoje biti u skladu s promjenama koje donose digitalizacija i informatizacija. U svakom slučaju, time se ide i ukorak s općim trendom da se dio čuvanog gradiva tržišno afirmira i time nadoknade troškovi same digitalizacije.⁵ S druge strane, za povjesničare je neusporedivo važnije da se sam informacijski sadržaj nekog dokumenta može sačuvati stvaranjem digitalnog surogata. Taj surogat, znatno pogodniji za umnažanje na digitalnom mediju ili objavljivanje na internetu služi, u konačnici, proizvodnji znanja i poticanju razumijevanja, i to sve preko velikih udaljenosti i u relativnom komforu doma ili knjižnice.⁶ Očigledno, ovo povjesničaru može olakšati, ali i zakomplicirati posao. Veća dostupnost izvora omogućuje i amaterima da se bave određenim povijesnim problemima te da svojim mišljenjima i kritikama doprinesu procesu proizvodnje znanja. No ta, uvjetno rečeno, demokratizacija u epistemološkom smislu otvara niz pitanja, istodobno bacajući novo svjetlo na neke od ranije razmotrenih problema koji opterećuju historiografiju u ovoj domeni.

Za početak, velike mogućnosti se otvaraju istraživačima, i to ne samo moderne i suvremene povijesti. Nove perspektive se pružaju, primjerice, i istraživačima srednjeg ili ranog novog vijeka koji putem digitalnih preslika prethodno nedostupnih rijetkih dokumenata sad dobivaju sasvim novi uvid u zaboravljene ili potisnute prošlosti.⁷

Osim toga, potiče se interdisciplinarnost i transdisciplinarnost unutar, odnosno između društvenih i humanističkih, pa tako i informacijskih i komunikacijskih znanosti, upravo zbog kompleksnih infrastrukturnih zahtjeva digitaliziranog gradiva. Naravno, to ne znači da će se istraživači moći manje oslanjati na svoja znanja i vještine. Upravo suprotno. Ipak, krajnji rezultat istraživanja može biti kvalitetniji utoliko više što je manje prostora ostavljeno diskurzivnim tumačenjima (uvjetovanim nedostatkom gradiva te utjecajem ideologiziranih metanarativa). Drugim riječima, povjesničar može (samo)svjesnije pristupiti svome radu.⁸

4 Deana Kovačec, „Digitalizacija zbirke fotografija Službe državne sigurnosti RSUP-a SR Hrvatske“, *Arhivski vjesnik*, 45, 2002, 145; Maja Šojat-Bikić, „Baštinski pristup digitalizaciji povijesnih novina: od povijesnih novina do digitalne zbirke sadržaja“, *Medijska istraživanja*, 12/2, 2006, 19.

5 Hrvoje Stančić, *Digitalizacija*, Zagreb 2009, 9.

6 M. Šojat-Bikić, „Baštinski pristup digitalizaciji povijesnih novina“, 22.

7 Siobhan Senior, „Digitizing Indigenous History: Trends and Challenges“, *Journal of Victorian Culture*, 19/3, 2014, 400.

8 C. G. Brown, *Postmodernism*, 133; K. Jenkins, *Promišljanje historije*, 105-106.

Arhivi i digitalizacija – implikacije

Takva okvirna teorijska razmatranja daju tek naznake mogućnosti koje se otvaraju historiografiji. To postaje jasnije tek nakon rada s digitaliziranim, mrežno dostupnim gradivom. Iako ono nudi mnoštvo poticaja za organsko redefiniranje određenih aspekata struke, tu se otvara i niz novih pitanja na koja bi svakako trebalo (pokušati) dati odgovore.

Implikacije općeg procesa digitalizacije za historiografiju se mogu razmotriti na dvije razine, kolektivnoj (utjecaj na odnos povjesničara i njegova rada u odnosu na struku te na društvo u cjelini) i individualnoj (utjecaj na povjesničara samog i njegov rad).

U idealnoj situaciji bi digitalni surogati nedostupnog arhivskog i drugog gradiva trebali omogućiti bacanje novog svjetla na određene kritične momente u prošlosti, i to ne samo povjesničarima.⁹ S jedne strane se čini jednostavnijim podvrgnuti povjesničarsko tumačenje tih izvora provjeri i kritici, jer (idealno) nema potrebe ići u arhiv i istraživati – sve je na internetu. To doprinosi redefiniranju javnih debata koje se vode o spornim temama iz prošlosti. S druge strane, kad je riječ o već spomenutom demokratski potencijalu za proces proizvodnje povijesnog znanja, opet iza ugla iskače avet postmodernizma. Međutim, nije tako jednostavno propitivati i kritizirati društvenu ulogu povjesničara i struke, čak i u kontekstu te demokratizacije. Svim kritikama na račun povjesničara i njihove metodologije usprkos, treba ipak istaknuti da je rekonstruiranje prošlosti isuviše kompleksan proces.¹⁰ Povjesničar kao znanstvenik je ipak društveno odgovoran, te tome nikada ne bi smio olako pristupiti. Od amatera se ne može tražiti da se pridržavaju takvih etičkih standarda iako njihove aktivnosti svakako mogu pridonijeti popularizaciji historijske znanosti.

Na individualnoj razini ta logika djeluje u drugom smjeru; sami povjesničari su potaknuti na veću odgovornost kako prema društvu, tako i prema svom radu. Naime, krajnji korisnik sada može tvrdnje koje povjesničari iznose u znanstvenoj literaturi lakše podvrgnuti provjeri pomoću konzultiranja digitaliziranog gradiva na internetu. U praktičnom smislu, istraživački rad sada može biti dinamičniji i koncentriraniji, jer se, primjerice, manje putuje u potrazi za izvorima. Opet, to je idealna situacija. Gradivo bez digitalnih surogata do kojeg se mora fizički doći je još uvijek norma. Naposljetku, s metodološke strane se redefinira odnos povjesničara i izvora. Digitalizirani izvori bi trebali ostavljati manje prostora proizvoljnostima s analitičkog, kritičkog i interpretacijskog aspekta. Ipak, ni ovdje situacija nije sasvim jednostavna, pa ponekad ni jasna, kao što će primjeri koji slijede zorno prikazati.

9 H. Stančić, *Digitalizacija*, 10-11; „*Digitalizacija radi stvaranja nove ponude i usluga*“.

10 C. G. Brown, *Postmodernism*, 2, 7.

Primjeri – slučaj 1 (mogućnosti i implikacije)

Ova razmatranja su rezultat promišljanja koja ne bi bila moguća bez prethodnog iskustva u radu na bogatim fondovima digitaliziranog gradiva, ali i u klasičnom arhivskom okruženju. Stoga bi svakako vrijedilo pomoću nekoliko indikativnih primjera vezanih uz još uvijek aktualne povijesne probleme demonstrirati mogućnosti i implikacije digitalizacije.

Za prvi primjer je prikladno digitalizirano gradivo Državnog tajništva Sjedinjenih Američkih Država (*United States Department of State*¹¹), odnosno u ovom posebnom slučaju, dokumentacija o posjetu predsjednika SAD-a Richarda Nixona SFR Jugoslaviji od 30. IX. do 2. X. 1970 godine.¹² Prema svim utvrđenim činjenicama, bio je to jedan sasvim protokolarni diplomatski događaj.¹³ Doduše, specifičnosti po kojima se ističe su često navođene kao važne u raznoraznim tendencioznim tumačenjima. Naime, radilo se o prvom posjetu predsjednika SAD-a SFRJ. To je također bilo i prvi put da je u stranoj državi posjećen i neki drugi grad pored glavnog. Doduše, Zagreb je u osnovi bio tek tranzitna postaja na putu do Kumrovcu, kroz koji je Tito htio provesti Nixona, tako da taj presedan sadrži i posjet jednom zagorskom selu, mimo drugog najvećeg grada tadašnje države.

Međutim, ti presedani su sami po sebi zapravo slučajnosti koje su, izvučene iz konteksta, korištene za argumentiranje interpretacija (dubljih) značenja Nixonova posjeta Zagrebu. Pri tome se one najčešće pozivaju na događaj tijekom protokolarnog domjenka u Banskim dvorima, 1. X, kad je Nixon nakon uobičajene kurtoazne zdravice uskliknuo „Živjela Hrvatska!“, i ubrzo potom, „Živjela Jugoslavija!“.¹⁴ S obzirom da je to bilo vrijeme zamaha proljećarskog pokreta u Hrvatskoj, debata o demokratizaciji, politici „čistih računa“, itd, vodstvu Saveza komunista Hrvatske, Miki Tripalu, Savki Dabčević-Kučar i Peri Pirkeru (koji su podupirali pokret i bili prisutni u Banskim dvorima uz Tita, Nixona i ostale), posjet je nedvojbeno ostavio dojam iznimnog događaja, i sigurno su mu pripisivali neko dublje značenje (pogotovo Savka), tipično kao izraz potpore politici vodstva SK Hrvatske.¹⁵

Pitanja oko osebnosti tog posjeta ima mnogo. Je li Nixon osobno zatražio da dođe u Zagreb? Zašto se Tito ipak odlučio pratiti ga u, takoreći, zadnji trenutak? Ili zašto je „proljećarski“ trojac iz vrha SKH do same posjete držan „u mraku“? I, da li se Tito,

11 U osnovi je to federalna agencija nadležna za vanjsku politiku SAD-a.

12 Henry Kissinger, „Memorandum From the President's Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon; SUBJECT: Visit to Yugoslavia, September 30–October 2, 1970, Washington, undated“ *Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969-1972, Document 220*, <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d220> (posjet 24-25. XI. 2014, 1-2. VII. 2015) (dalje: H. Kissinger, „Memorandum“).

13 Tvrtko Jakovina, „Što je značio Nixonov usklik ‘Živjela Hrvatska!’“, *Društvena istraživanja*, 2-3, 1999, 359-365.

14 Ibid, 348.

15 Ibid, 354.

neprikosnovena veličina na kojoj je počivala Jugoslavija, osjetio dužnim Nixonu, koji je s tako očitim oduševljenjem masa dočekan na ulicama Zagreba, te ga je zato odveo u Kumrovec?¹⁶ Imajući na umu nabijenu političku atmosferu u Jugoslaviji i Hrvatskoj, te događaje 1971. godine, ne čudi da je priča o tom posjetu zaogrnutu u svojevrstu mistiku.

Naime, u javnim debatama o Hrvatskom proljeću taj se posjet uvriježilo tumačiti upravo kao izraz potpore Nixona vodstvu SKH, ali i Hrvatima, odnosno ideji hrvatske nacionalne države. Ne bi bilo iznenađujuće da su ovu interpretaciju naknadno plasirale vlasti da inkriminiraju „proljećare“ kao „strane plaćenike“ radi legitimiranja svoje tvrde linije. Ovakav *modus operandi* je često korišten, npr. prilikom studentskih demonstracija u Beogradu 1968. (i to nipošto nije bio jedini slučaj).¹⁷ U svakom slučaju, ovakvo tumačenje je postalo pomodno u medijima te se zadržalo do raspada SFRJ, ponajprije zahvaljujući tome što je u javnoj sferi promovano u negativnom smislu. Nimalo ne čudi da je dodatno dobilo na svojoj mistici nakon što se Republika Hrvatska osamostalila, poprimivši u novom društvenom i političkom kontekstu konotacije dijametralno suprotnog predznaka.

Valja rasplesti (ne nužno i presjeći) gordijski čvor vraćanjem na izvor. Nixona stoga treba razmotriti kao subjekta s vlastitim namjerama i motivima, a ne pasivnog sudionika kojemu ostali akteri „učitavaju“ misli i stavove, u biti refleksije njihovih očekivanja i želja koja zapravo nemaju nikakve veze s politikom koju je provodio. A kad je riječ o njegovoj vanjskoj politici, onda na um pada još jedno ime: Henry Kissinger. Iako samo diplomat, obnašao je funkciju predsjednikova savjetnika za pitanja nacionalne sigurnosti; zapravo je riječ o tada drugoj najutjecajnijoj osobi američke vanjske politike. S Kissingerom je Nixon imao specifičnu i međusobno uzajamnu vezu; zajedno su krojili vanjsku politiku SAD-a u tom periodu.¹⁸ Duži put po Europi, koji je obuhvatio i Jugoslaviju, bio je precizno isplaniran diplomatski manevar, i svakom se fazom namjeravalo poslati nedvosmislene poruke Moskvi, Titu, Pokretu nesvrstanih i europskim saveznicima, članovima NATO-saveza.¹⁹

Spomenuti materijali koje je State Department nedavno objavio na internetu su ovdje idealni, jer sadrže Kissingerov memorandum o posjetu Jugoslaviji namijenjen Nixonu. Pisan je koncizno i analitički, s preciznim instrukcijama, i pokazuje intuitivno poznavanje osobe i vanjskopolitičkih sklonosti Josipa Broza Tita, te, u osnovnim crtama, situacije u SFRJ. Taj dokument baca sasvim drugo svjetlo na priču o tom posjetu, a autor mu je čovjek koji ga je zajedno s Nixonom originalno i isplanirao (a možda i zamislio). U njemu se očrtavaju obilježja komplementarnog pristupa vanjskoj politici

16 T. Jakovina, „Što je značio Nixonov usklik...“, 360; prema nekim (vjerojatno pretjeranim) napisima u hrvatskom emigrantskom tisku, preko 300 000 ljudi.

17 Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968*, Zagreb 2012, 162-163.

18 T. Jakovina, „Što je značio Nixonov usklik...“, 348.

19 H. Kissinger, „Memorandum“, nekoliko redaka prije bilješke 4 (naslovljeno *Purposes, Game plan, Themes*), bilj. 11 i 12 u tekstu memoranduma.

koji je odlikovao taj dinamičan par, gdje je svaki njen segment bio dio šire, razrađene koncepcije. To se vidi i u idućim pasusima:

„Tito personally, and the path he has sought to map for his country, is in many ways full of paradoxes and ambiguities. Thus, he remains firmly a Communist and (despite all his troubles with Moscow has never quite rid himself of the magnetism it still vaguely exerts on Communists of all stripes); yet he is also a fierce nationalist and, though very conscious of Soviet physical proximity, rejects Soviet hegemony in his region.“

„Beyond this, there remains the question whether the diverse, vigorous and proud nationalities that make up the Federation will hold together once Tito's magnetism and unifying role are gone.“

„One aspect of it is the question of whether the Soviets would seek to inject themselves into a succession struggle.“²⁰

Svijet hladnoratovske realpolitike je, kako se vidi, bio u potpunosti lišen patetike, a Tito i Jugoslavija su relevantni samo kao faktori. Hrvatska i Zagreb se pak izričito navode samo u kontekstu itinerara. Zaključak je jasan; američkoj kratkoročnoj politici u jugoistočnoj Europi je odgovarao *status quo*, a tvrdnje da je Nixon htio izraziti potporu posebno hrvatskom vodstvu nemaju veze s činjenicama. Da je riječ o običnoj prigodnoj kurtoaznosti jasno je i iz Nixonova postupka dan ranije, kad je i Srbe počastio takvom slatkorječivošću u beogradskoj Narodnoj skupštini.²¹ Pitanje je sad kakvog bi utjecaja na javne rasprave imala ova saznanja, da su ranije bila poznatija široj javnosti. Ipak, u psihološkoj atmosferi 1970-ih, hladnoratovska realpolitika nije bila osobito zanimljiva prosječnom stanovniku Hrvatske.

Ovo prikladno oslikava potencijale digitalizacije u historiografiji. Tim više što analiza dodatnih relevantnih izvora (što struka ionako nalaže) više-manje potvrđuje sve izneseno. Tako Nixon posjet u svojim memoarima uopće ne spominje, a Kissinger tek sumarno.²²

Problemi, odnosno nužnost suradnje s povjesničarima i arhivistima

Mrežno dostupno gradivo je neprocjenjivo blago. Kako ovo ipak nije savršen svijet, istražujući ga mogu se javiti neuobičajene poteškoće koje istraživači možda i ne bi iskusili tijekom rada u arhivu. Te probleme možemo podijeliti u dvije skupine: specijalne (s kojima se suočava istraživač u radu na tom gradivu, poput neintuitivnih sučelja informacijskih sustava koji omogućavaju pristup tom gradivu, nepotpunih metapodataka ili „zacrnjenog“ sadržaja) i opće (vezane uz tehničke, pravne, društvene, financijske i ine probleme koji ili otežavaju digitalizaciju izvora, ili izviru tijekom njezinog provođenja).

20 H. Kissinger, „Memorandum“; 3. paragraf, redovi 1-6 (prvi isječak); 6. paragraf (drugi i treći isječak).

21 T. Jakovina, „Što je značio Nixonov usklik...“, 366.

22 Ibid, 352.

Za početak, opisana kritička pozicija usmjerena na odnos povjesničara i izvora dobiva novi smisao, iako ona sama stvara izvjestan paradoks. Naime, to potencijalno preobilje dostupnih izvora povjesničaru, pritisnutom raznim ograničenjima (rokovima, dopuštenom veličinom rada), jako naglašava potrebu vršenja pažljive selekcije pri radu na izvorima. U idealnoj situaciji bi upravo obilje dostupnog gradiva ipak trebalo spriječiti padanje u zamku diskurzivnog tumačenja. Paradoks je da to može i eventualne kritičare odvratiti od naknadnih propitivanja. U svakom slučaju, digitalizacija mijenja odnos s izvorima na metodološkoj razini: klasičan pristup razvijen tijekom 19. i njegovan kroz 20. stoljeće u najmanju je ruku potrebno prilagoditi u vremenu sve veće opće dostupnosti informacija na internetu.²³

Međutim, govoriti o nekom „općem“ procesu digitalizacije i njenoj provedbi je poprilična simplifikacija. Razlike postoje od države do države, od institucije do institucije, a i zakoni koji to reguliraju stvaraju dodatne komplikacije. Pri tome, za očekivati je da su zapadne demokratske države, s duljom tradicijom političke neovisnosti, teritorijalne cjelovitosti i kontinuiteta institucija, tu dalje napredovale. To ima praktičnih implikacija kad je riječ o očuvanosti i cjelovitosti arhivskog i drugog gradiva dostupnog za digitalizaciju.

Ipak, to ne znači da zakonodavna rješenja poput američkog *Freedom of Information Act* iz 1966. ne sadržavaju razne ograničavajuće članke. Nigdje to nije očitije nego u slučaju sigurnosnih agencija koje digitalizaciju i objavljivanje gradiva pažljivo kontroliraju (iako to ne znači nužno da ne postoje legitimni razlozi za to – znanje je moć, ipak, a narav znanja koje su stvarale i stvaraju te agencije je češće osjetljiva nego što nije, nerijetko i dugoročno).

Naposljetku, interesa i sredstava nedostaje za digitaliziranje velikih količina gradiva serijske naravi (npr. evidencije tijela javne vlasti poput urudžbenih zapisnika itd). To ne čudi, s obzirom na slabiju vjerojatnost da će korisnici pristup takvom gradivu zatražiti.²⁴

Primjeri – slučaj 2 (problemi, specijalno)

Idući primjer je vrlo indikativan. Riječ o izvješću američke Središnje obavještajne agencije (*Central Intelligence Agency – CIA*) iz 1954. godine u kojem se detaljno razmatra status i resursi tada još aktivnog jugoslavenskog nuklearnog programa u okviru instituta Boris Kidrič nedaleko od Beograda, kolokvijalno poznatijeg pod imenom Vinča.²⁵

23 C. G. Brown, *Postmodernism*, 21-22.

24 H. Stančić, *Digitalizacija*, 113-114.

25 Central Intelligence Agency, „Report on current status of research on Yugoslavia, Washington DC, 26 March 1954.“ *CIA Home, Library, Electronic Reading Room, Document Number (FOIA)/ESDN (CREST): 0000683126*, http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/

Kao važna federalna agencija CIA, kao i State Department, vodi razgranatu djelatnost digitaliziranja i mrežnog objavljivanja deklasificiranog gradiva. I ovdje je, zahvaljujući intuitivnom sučelju moguće brzo doći do traženih podataka. Količina starijeg gradiva koje se čuva u njihovom arhivu je vjerojatno mnogo veća od one dosad digitalizirane i objavljene na internetu, što ne iznenađuje, s obzirom na narav mandata same agencije. Međutim, ono što zaokuplja pažnju u ovom slučaju jest način na koji je objavljeno gradivo obrađeno.

Izvješće je sastavljeno za važne osobe iz vrha tadašnje američke obavještajne zajednice i diplomacije. Nosi oznaku „Secret“ (Tajno), s obzirom da je označeno važnim za nacionalnu sigurnost.²⁶ Sadrži 14 stranica strojno otipkanog teksta na papiru A4 formata; od toga su 3 stranice netaknute: 3, 4. i 5. (za primjer v. Sliku 2). Tri su tek djelomično zacrnjene: naslovna koja nije numerirana u dokumentu (sadrži podatke o adresatima i stupnju klasificiranosti), te stranice 1. i 5. (v. Sliku 1). Preostalih 8 stranica (6-13) je u potpunosti zacrnjeno pri digitalnoj obradi snimaka izvornog gradiva (v. Sliku 3). Ironično je kako je na tim stranicama jedini nezacrjnjeni tekst prekriven riječ „Secret“ u zaglavlju i podnožju.²⁷

To naoko začuđuje, s obzirom da je riječ o izvješću starom preko 60 godina, koje se bavi jednim napuštenim projektom države koja ne postoji više od 20 godina. No, svaki tekst ima i svoj podtekst (pa makar tekst bio zacrnjen), a zadaća povjesničara jest da ga dokuči. Jedno od vjerojatnih objašnjenja je da su cenzori u Agenciji htjeli spriječiti da tehničke i znanstvene informacije korisne za razvijanje nuklearnog oružja ili balističkih raketa danas postanu dostupne, primjerice, vlastima Irana ili (pogotovo) Sjeverne Koreje, koje razvijaju te tehnologije usprkos protivljenju međunarodne zajednice.²⁸

DOC_0000683126.pdf (posjet 25. XI. 2014, 6-7. VII. 2015) (Dalje: CIA, „status of research on Yugoslavia“).

26 Ibid, naslovna stranica (numeracija kreće od iduće stranice izvještaja).

27 Ibid, 7-14.

28 Stranice 2, 3 i 4 (odnosno 3, 4 i 5) sa sumarnim kazalom sadržaja dokumenta o istraživanjima u Vinči daju naznake da (zacrnjen) ostatak teksta dokumenta sadrži upravo informacije takve naravi.

Doc # 59

(b)(1)
(b)(3)
(S)

~~SECRET~~

CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY
WASHINGTON 25, D. C.

DEPT OF STATE

965

26 March 1954

DEPARTMENT OF STATE

Retain classm Change / classify to _____
 via concurrence of CIC
 Declassify in part and exclude as shown
EO 13526, E.O. 1.3 (a) (1)
FPC/MDR by SK 9/27/84
Withdrawal No. 425-2

MEMORANDUM FOR:

Mr. R. Gordon Arneson
Mr. Charles A. Strange
Dr. A. K. Brewer
Col. George McCord
Dr. Charles Reichardt
Mr. Olin Adams
Col. Orin H. Moore
Mr. S. M. Kuhrtz

SUBJECT:

Report on Current Status of Research
on Yugoslavia.

Attached for your retention and information is
a report on the current status of research on
Yugoslavia.

SPECIAL ASSISTANT TO THE SECRETARY
S/M

MAR 26 1954
10

*4/14 - see att only
to E.E. Harney*

APPROVED FOR RELEASE
DATE: DEC 2001

This material contains information affecting the national defense of the United States within the meaning of the espionage laws, Title 18, USC, Secs. 793 and 794, the transmission or revelation of which in any manner to an unauthorized person is prohibited by law.

~~SECRET~~

971403

Slika 1. Naslovna stranica izvješća CIA-e o jugoslavenskom nuklearnom programu.

~~SECRET~~

2. Chemistry: Have some resin-ion-exchange columns for experimental separation of uranium from rare earths; also working on analytical methods of preparing uranium nitrate and of ether extraction of uranium from materials (probably including ores).
3. Biology: Some research with Carbon-14 and making some tissue-exposure studies.
4. Mathematics: Have completed research, made a model, and started construction of a digital computer (will be able to solve equations with 30 unknowns).

Equipment at the Institute includes a 1.5 Mev Cockcroft-Walton Generator; Wilson cloud chambers; proportional counters, and a mass spectrometer (Nier type). Most of this equipment has been imported, but efforts are being made to be self-sufficient by making as much equipment as possible at the Institute. Shop facilities are well equipped with power tools, mainly of German and Swiss make. The library is small but well arranged, with card catalogs and ample reading rooms.

The UDB maintain a permanent staff at the Institute to check on all personnel employed. A special pass is required to enter and leave the site. As far as is known, only one road leads into the site. This connects with the road which runs from Vinca to the Belgrade-Smaderewo highway. Workers and students at the Institute are encouraged to live on the site with their families. However, due to insufficient accommodations, some of them have to commute from Belgrade by special bus.

2. J. Stefan Institute for Nuclear Research, Ljubljana.

The J. Stefan Institute is under the direction of Prof. Anton Peterlin. Research is concerned with:

- (a) medical aspects of atomic energy - radioactive tracers obtained from the U. K. are employed in this program;
- (b) construction of a 2 Mev Van de Graaff generator, which they hope to complete by early 1954;
- (c) using a radium-beryllium source to irradiate silver and training students to measure decay of known periods to familiarize them with counting techniques.

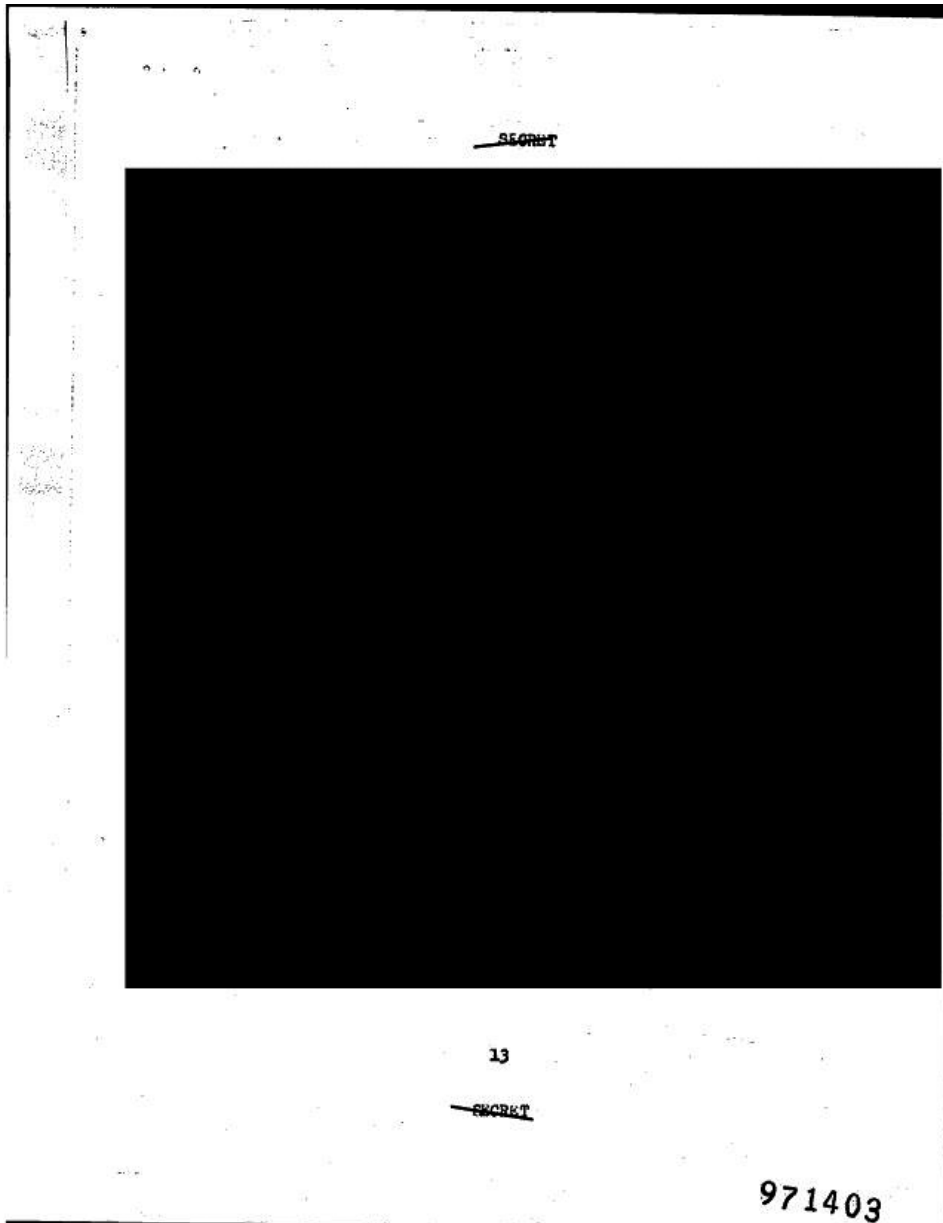
The Institute at Ljubljana is still very much in the throes of getting started. There is little know-how, very little apparatus, but considerable drive and keenness. It is occupied with fundamental problems and training of scientific personnel. The Institute is eventually to become the medical and biological research center for the nuclear energy field in Yugoslavia.

3

~~SECRET~~

971403

Slika 2. Rijetka nezacrnjena stranica.

Slika 3. Jedna od brojnih potpuno zacrnjenih stranica izvještaja.

Primjeri – slučaj 3 (problemi, opće)

Prethodni primjer oslikava neke od problema specijalne naravi koji mogu ograničiti korisnost već digitaliziranog i mrežno dostupnog gradiva. Ako se uz to dodaju i neintuitivno sučelje na stranici preko koje se pristupa gradivu te nepotpuni (ili nepostojeći) metapodaci, onda je praktički nemoguće doći do ikakve jasne informacije. Ostaje jedino rekonstrukcija putem kontekstualizacije, ali to već ulazi u problematičnu sferu domišljanja.

S druge strane, problemi opće naravi (tehnički, financijski itd) obično iskaču kod gradiva koje nije još digitalizirano. Tipično je riječ o starijem gradivu koje itekako ima povijesnu važnost, no rizično je za digitalizaciju. Interes korisnika (odnosno njegov izostanak) je presudan faktor, bez obzira što nema pravnih i drugih prepreka (gradivo je odavna deklasificirano, sređeno i dostupno za korištenje u arhivu).

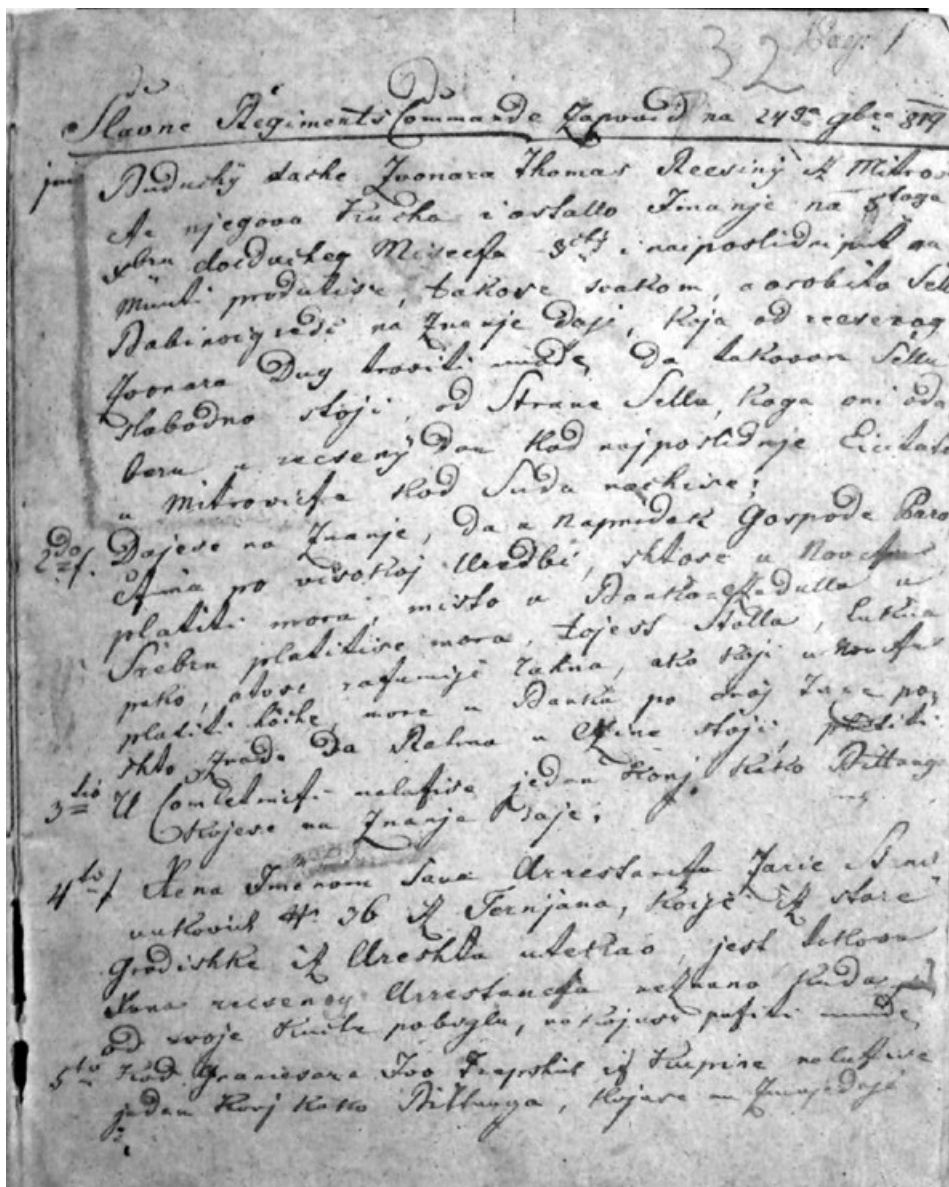
Tehnički gledano, dolje je riječ o primjeru koji sadrži izvor (rudimentarno) digitaliziran za potrebe analize, ali još nedostupan na internetu. Međutim, iskustvo rada na njemu osvijestilo je autora o potencijalima (i problemima) objavljivanja takvih izvora na internetu, kako za historiografiju, tako i razmatrano pitanje demokratizacije. Kako je već spomenuto, stariji izvori mogu ponuditi sasvim novi uvid u zaboravljene prošlosti. No što kad nisu dovoljno vidljivi korisniku, odnosno digitalizirani i mrežno dostupni?

Primjerice, matične knjige su popularne zbog vrijednosti za genealoška istraživanja – zato ih se rano počelo digitalizirati. No, tijekom predmoderne (16-19. stoljeće) je nastalo obilje korisnih izvora istoserijske naravi koji još nisu imali prilike postati zanimljivi korisnicima. Ovdje je prikladan primjer gradiva graničarskih regimenti bivše Carske i kraljevske vojske (Habsburške Monarhije) s Hrvatsko-slavonske Vojne krajine. Ovo gradivo je razasuto po arhivima kontinentalne Hrvatske²⁹ te ga uglavnom povremeno istražuju povjesničari. S obzirom na to (i ograničene resurse arhiva), teško da će ga se uskoro digitalizirati.

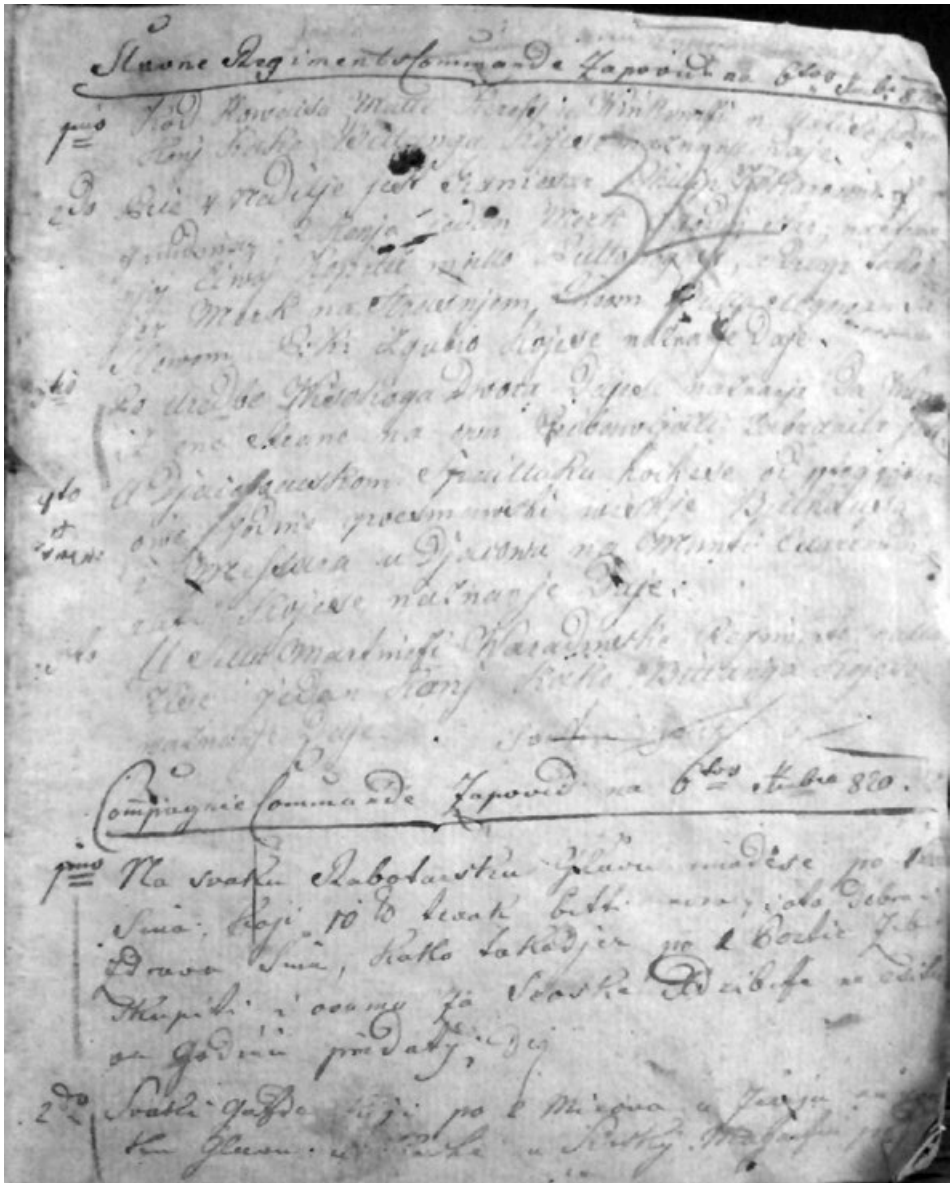
U tom smislu je indikativan slučaj gradiva satnije iz Babine Grede Brodske graničarske regimente br. 7 iz 18/19. st. koje se najvećim dijelom čuva u Hrvatskom državnom arhivu³⁰ i, djelomice, u Zavičajnom muzeju Stjepana Grubera u Županji. Miješane je naravi – većinom sadrži raznorazne zapisnike (knjige), a nešto manje klasične spise. Unatoč relativno robusnom materijalu (pogotovo onom samih knjiga), sve to ipak polako stari.

29 Josip Kolanović, gl. ur, *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*. Sv. I, Zagreb 2006, od toga se na gradivo u Hrvatskom državnom arhivu odnose str. 68-72 (pukovnije/regimente, satnije, tvrđavna zapovjedništva itd), Državni arhiv u Bjelovaru str. 195, DA Sisak str. 600, DA Slavonski Brod str. 658, DA Zagreb str. 954, a na manju količinu gradiva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu str. 1058-1059.

30 Ibid, 72; Hrvatski državni arhiv, Satnija u Babinoj Gredi br. 6, HR-HDA-451 (718 knjiga i 170 kutija).

Slika 4. 'Slavne Regiments-Commande Zapovid na 24^{ga} 9^{bra} 819.'; Snimak prve stranice teksta iz knjige zapisnika zapovijedi babogredske satnije od 24. IX. 1819. (knjiga 70); uočavaju se ortografske i paleografske posebnosti koje otežavaju čitanje i razumijevanje; na sreću je sam tekst vidljiv.

Slika 5. 'Slavne Regiments-Commande Zapovid na 6to X^{bra} 820.'; snimak prve stranice teksta iz knjige zapisnika zapovijedi babogredske satnije od 6. X. 1820. (knjiga 71); tekst je ovdje uslijed starosti i svjetlije tinte (ili pisara lakše ruke) vrlo izbljedio; mogao bi postati nečitak kroz nekoliko desetljeća.

Konkretno, ovdje su odabrane snimke iz dvije knjige protokola s tjednim zapovijedima (*Befehls Protocoll*) same babogredske satnije iz 1819. i 1821. godine.³¹ Vješto oko bi ovdje očekivalo tekst pisan goticom na njemačkom jeziku. No, pisan je kurzivnim latiničnim pismom i to na varijanti lokalnog narječja hrvatskog jezika s početka 19. stoljeća. Jasno, tekst je obilježen mnogim paleografskim i ortografskim posebnostima koje otežavaju čitanje, ali ovako nešto je itekako anomalija, pogotovo s obzirom na kontekst nastanka knjige. Bez obzira na činjenicu da su Vojnom krajinom tada mahom upravljali časnici njemačkog podrijetla te da je njemački bio zapovjedni jezik (*Commandosprache*), čak su i dočasnički i časnički kadrovi lokalnog podrijetla bili školovani na njemačkom.³² Pogotovo ovo vrijedi za profesionalne administrativne kadrove, tzv. upravne časnike (*Verwaltungs-offiziere*) među kojima je bilo dosta domorodaca, koji su školovani u specijaliziranoj školi u Grazu, tzv. Krajiškom upravnom institutu (*Grenz-Verwaltungs Institut*) od 1807. nadalje.³³

Potencijali ovakvog izvora su nemjerljivi. Zanimljiv može biti znanstveniku zainteresiranom za povijesna, lingvistička, paleografska, etnografska ili istraživanja svakodnevice kao i amateru usmjerenom na zavičajnu povijest ili pronalaženje svojih predaka.³⁴ Međutim, svejedno je riječ o gradivu rizičnom za digitalizaciju. Prosječnom korisniku arhiva je znatno nepreglednije i nepristupačnije od, primjerice, matičnih knjiga,³⁵ kako zbog specifičnosti materije proisteklih iz naravi stvaratelja (vojna jedinica), tako i zbog pozamašnosti samog fonda (718 knjiga i 170 kutija; 36,4 dužnih metara gradiva). Sve i da su digitalizirani i mrežno dostupni (lakše pretraživi), izvori poput knjiga u ovom primjeru bili bi vrlo problematični korisnicima koji se amaterski bave poviješću bez ikakve transliterirane kopije izvornog teksta. A ako se ta kopija pak izradi (sukladno historiografskim standardima), to obično urodi opsežnim kritičkim izdanjem, što praktički čini digitalizaciju bespredmetnom.

Doduše, profesionalnim povjesničarima bi tekst sasvim sigurno koristio bez transliteracije i bio vrlo zanimljiv da je mrežno dostupan, ali to je vrlo uzak krug korisnika, nedovoljno velik da opravda temeljitu digitalizaciju. Uostalom, povjesničaru-istraživaču je ionako u opisu posla pretraživanje izvornih materijala u fazi pripreme rada.

31 HDA, Satnija u Babinoj Gredi br. 6, HR-HDA-451, zapisnici dnevnih i tjednih zapovijedi (Regiments und compagnie-Commandos Befehls Protocollen), knjige br. 70 (1819-1820) i 71. (1820-1821).

32 Mirko Valentić, „Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1790-1881“, u: *Vojna krajina. Povijesni pregled – historiografija – rasprave*, ur. Dragutin Pavličević, Zagreb 1984, 68.

33 Ibid, 72-74.

34 S. Senior, „Digitizing Indigenous History: Trends and Challenges“, 399-400.

35 HDA npr. čuva i daje na korištenje mikrofilmirane i digitalizirane matične knjige s područja cijele RH.

Primjeri – slučaj 4 (zašto je nužno surađivati s povjesničarima)

Radi teorijske dosljednosti bi svakako vrijedilo istaknuti kako se u odabranim primjerima zapravo radi o vrlo specifičnom građivu, koje je u osnovi rizično za digitalizaciju ako se sve uzme u obzir. To što su u SAD-u CIA i State Department po sili zakona morali digitalizirati svoje arhive zapravo su izuzeci koji potvrđuju pravilo, jer kao institucije savezne vlade SAD-a mogu i računati na potrebna sredstva za takav pothvat (što je znatno izdašnije nego što bi se moglo očekivati u RH ili drugdje u svijetu).

Da bi potpuno shvatili potencijale digitalizacije ipak treba razmotriti građivo za koje se može očekivati da će (iz razloga često osobne prirode) biti privlačno kao i pristupačno najširem krugu potencijalnih korisnika arhiva, i time manje rizično za podvrgavanje cijelom postupku. S druge pak strane, zapisi sadržani u takvom građivu su nerijetko takve naravi da korisniku tipično pružaju nepotpunu informaciju koju je problematično ispravno kontekstualizirati. Drugim riječima, iako korisnik može jednostavnim putem doći do onoga što ga zanima, interpretacija bez pomoći profesionalca često može predstavljati problem.

Koristan su primjer ovdje popisi gubitaka (*Verlustlisten*) iz Prvog svjetskog rata koje je 2016. godine na svom mrežnom portalu *Prvi svjetski rat* objavio Hrvatski državni arhiv.³⁶ Ovim projektom HDA sudjeluje u naporima svjetskih razmjera kroz koje se digitalizira i mrežno dostupnim čini relevantno građivo. Same popise je od izbijanja rata u obliku knjižica tipizirana formata i sadržaja na dnevnoj bazi objavljivalo Carsko i kraljevsko Ministarstvo rata u Beču. S obzirom na veličinu Austro-Ugarske Monarhije i brojnost njena stanovništva, ne čudi da su naklade bile velike te da su te tiskovine našle svoj put i do Hrvatske.³⁷

Tehnički gledano, HDA je preuzeo već gotove digitalne preslike svih knjiga, no bez informacijskog sustava i pretraživača; u izradu toga se ulažu veliki naponi. S obzirom da su Hrvati također sudjelovali u postrojbama *k.u.k. Feldarmee* od samog početka rata, za očekivati je da će mnogo građana RH pretraživati dotične popise za svojim precima koji su ranjeni, nestali, zarobljeni ili ubijeni. Ovo je, dakle, jedan od najizravnijih načina kako se laici mogu uključiti u proces proizvodnje povijesnog znanja. S jedne strane postoji zapis o njihovim precima u spomenutim popisima; oni tome mogu pridodati neka svoja znanja ili sjećanja prenošena „s koljena na koljeno“ da bi se upotpunila slika života tih ljudi; no da bi se rekonstruirao kontekst i potpuno razumjelo što se dogodilo s njima, (još važnije, zbog čega), ipak se valja konzultirati s povjesničarem u nekom trenutku.

Prvo, najelementarnija prepreka jest narav samog upisa stradale osobe. Korištena terminologija (pogotovo oznake činova i nazivi formacija) ne objašnjava mnogo korisniku, bez obzira što je ukratko opisana na početku svakog broja popisa. Primjerice,

36 Hrvatski državni arhiv, „Prvi svjetski rat 1914-1918. – pogled iz arhiva“, <http://prvisvjetskiarhiv.hr/> (posjet 29. XI. 2017).

37 Hrvatski državni arhiv, „Popis stradalih“, <http://prvisvjetskiarhiv.hr/PopisStradalih> (posjet 29. XI. 2017).

stvari su donekle jasne kad se navodi *Infanterist* (pješač) u sastavu neke *Infanterieregiment* (pješačke regimente/pukovnije); no, kad se spominje *Ersatzreservist* (zamjenski rezervist) koji pripada u *k.k. Landsturm*, svakako su potrebna naknadna objašnjenja oko dotičnog.³⁸ Dodatan problem u snalaženju nije samo strani jezik nego i to da su ti pojmovi u pravilu pisani skraćeno uz imena stradalih vojnika. Naposljetku, iz svakog upisa su namjerno izostavljene informacije o mjestu gdje je određen vojnik stradao iz sigurnosnih razloga (kako neprijatelj ne bi mogao rekonstruirati raspored postrojbi na bojištu). Dakle, popis ipak nije jasan sam po sebi.

Abkürzungen. — Rövidítések. — Zkratky. — Skrócenia. — Скороченн. — Kratice. — Scurtări. — Kratice. — Okratenic. — Abbreviature.					
Für Bezeichnung der Charge.					
Inf.	Infanterist	Tamb.	Tambour	Kdt.	Kadett
Jäg.	Jäger	Getr.	Gezetter	Führ.	Fähnlich
Drag.	Dragoner	Patr.	Patrouilleführer	Lt.	Leutnant
Ul.	Ulane	Vorn.	Vornmeister	Obtl.	Oberleutnant
Hus.	Husar	Fahrvorn.	Fahrvorneister	Hptm.	Hauptmann
Kan.	Kanonier	Korp.	Korporal	Rittm.	Rittmeister
Fahrkan.	Fahrkanonier	Unterrjäg.	Unterrjäger	Mjr.	Major
Fahrsold.	Fahrsoldat	Zugst.	Zugsführer	Obstl.	Oberleutnant
Pion.	Pionier	Feldw.	Feldwebel	Obst.	Oberst
Sapp.	Sappeur	Oberjäg.	Oberjäger	GM.	Generalmajor
Trainsold.	Trainsoldat	Fwk.	Feuerwerker	FML.	Feldmarschallleutnant
SanSold.	Sanitätssoldat	Wachtm.	Wachtmeister	FZM.	Feldzeugmeister
ResInf.	Reserveinfanterist	Waffenn.	Waffenmeister	GdJ.	General der Infanterie
ErsRes.	Ersatzreservist	RUOff.	Rechnungsunteroffizier	GdK.	General der Kavallerie
EinjEreiw.	Einjährig-Freiwilliger	Kdt.Asp.	Kadettaspirant	Adj.	Adjutant
Horn.	Hornist	i. d. Res.	in der Reserve		

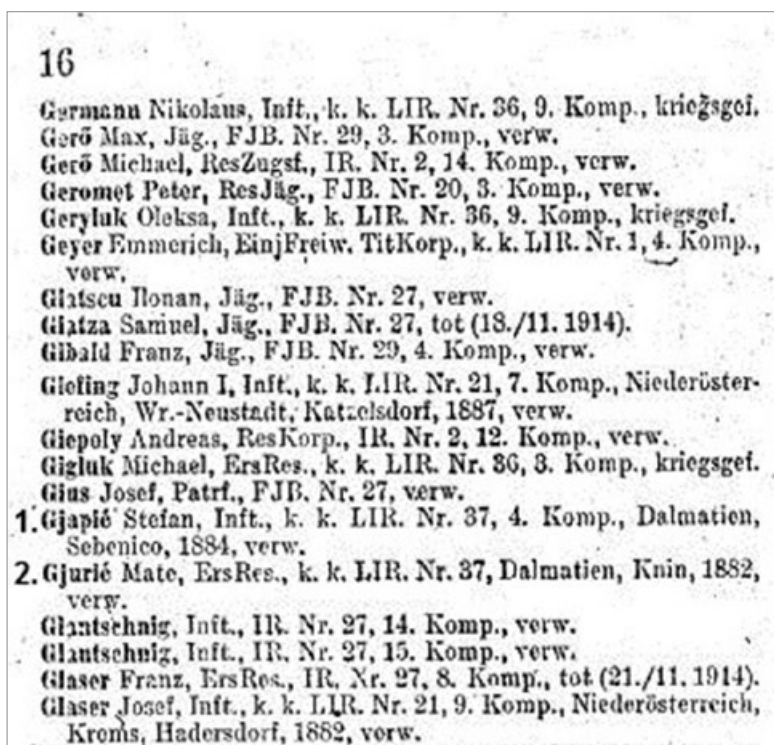
Für Bezeichnung der Truppenkörper.					
IK.	} Nr.	Infanterieregiment	} Nr.	MunK.	Munitionskolonne
FJB.		Feldjägerbataillon		VerpfK.	Verpflegskolonne
TJR.		Regiment d. Tiroler Kaiserjäger		KMar.	Kriegsmarine
DR.		Dragonerregiment		Schw.	Schwere
HR.		Husarenregiment		Reit.	Reitende
UR.		Ulanenregiment		SanAnst.	Sanitätsanstalt
FKR.		Feldkanonenregiment		k. k. LIR.	k. k. Landwehrlinfanterieregiment
FHR.		Feldhaubitzenregiment		k. k. LUR.	k. k. Landwehrulansenregiment
GAR.		Gebirgsartillerieregiment		Ldshl.	Ländeschützenregiment
FstAR.		Festungsartillerieregiment		k. k. LFKD.	k. k. Landwehrfeldkanonendivision
FstAB.		Festungsartilleriebataillon		k. k. LFHD.	k. k. Landwehrfeldhaubitzendivision
PionB.		Pionierbataillon		k. k. Lst.	k. k. Landsturm
SappB.		Sappeurbataillon		k. u. LIR.	k. u. Landwehrlinfanterieregiment
TrainDiv.		Traindivision		k. u. LHR.	k. u. Landwehrhusarenregiment
EisenBk.		Eisenbahnregiment		k. u. LFKR.	k. u. Landwehrfeldkanonenregiment
Tellr.	Telegraphenregiment	k. u. LFHR.	k. u. Landwehrfeldhaubitzenregiment		
Inf.	Infanterie	k. u. Lst.	k. u. Landsturm		
Baon(s).	Bataillon(s)	k. k. (k. u.) Gend.	k. k. (k. u.) Gendarmierie		

Brig.	Brigade	Div.	Division
-------	---------	------	----------

Slika 6. Primjer pojmovnika prisutnog na početku svakog izdanja popisa stradalih.

38 „Carsko-kraljevski Pučki ustanak“; u osnovi pozadinske rezervne jedinice treće linije u sastav kojih su ulazili vojnici starijih godišta koji već nisu bili raspoređeni u jedinice prve linije ili rezervi; Gunther Rothenberg, *The Army of Francis Joseph*, West Lafayette 1976, 109.

Drugo, riječ je ipak o jednom pomalo zaboravljenom ratu u usporedbi s kasnijima. Stoga su vrlo dobrodošli napori arhivskih i drugih kulturnih institucija u Hrvatskoj (i diljem svijeta) da ga se kroz digitalizaciju arhivskog i drugog gradiva putem interneta približi javnosti. No, to ne objašnjava, primjerice, zašto postrojbe porijeklom iz kontinentalne Hrvatske stradavaju u sjeveroistočnim Karpatima usred oštrem zime početkom 1915. godine. Ili, zašto Dalmatinci iz Šibenika, Splita i okolice u sastavu 37. *Landweh-
hr*³⁹ pješачke regimente provode 1915. prvo na srpskom i zatim talijanskom bojištu?⁴⁰ Drugim riječima, tek nakon konzultacije s historiografskim izdanjima ili relevantnim tekstovima (pa i samim povjesničarima upućenim u tematiku) korisnici portala mogu se osvjestiti o geopolitičkoj situaciji u tom trenutku, odnosno zbog čega su ti ljudi stradavali.⁴¹ Kao i u prethodnim primjerima, vidi se zašto je itekako važna sprega laika i povjesničara.

Slika 7. Primjer unosa u popis stradalih gdje se spominju Dalmatinci (naznačeno brojevima).

39 Austrijski pandan Kraljevskog ugarskog i hrvatskog domobranstva; G. Rothenberg, *Army*, 77-78.

40 Hrvatski državni arhiv, „Verlustliste Nr. 103 ausgegeben am 15.I.1915“, <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/PopisStradalih?DatumOd=19150115&DatumDo=19150115> (posjet 29. XI. 2017); str. 6-7.; 10, 13-17, 20-21, 23, 25, 27, 29-32, 35, 38, 41-43, 45, 47.

41 Velike snage (uključujući i 37. dalmatinsku *Landwehr* regimentu) raspoređene su na probijanju opsade utvrde Przemyśl u Galiciji (današnja jugoistočna Poljska); iako je odbijanje Rusa bilo primarni cilj, namjera je bila također i odvratiti Italiju od ulaska u rat protiv Monarhije; G. Rothenberg, *Army*, 184.

Umjesto zaključka

Potencijal za unapređenje historiografije, arhivske struke (i ne samo njih) je očigledan. Međutim, mrežno dostupno gradivo nije nužno i jednostavno istraživati bez obzira na visoku razinu njegove čitljivosti i pretraživosti (što bi trebao biti slučaj ako je digitalizacija provedena prema mjerodavnim standardima).⁴² Naravno, ovdje nije namjera obeshrabriti istraživače-amatere. Dapače, upravo njihovo sudjelovanje doprinosi popularizaciji povijesne znanosti te baštinskih ustanova (arhiva, knjižnica i muzeja) kao primarnih mjesta gdje svi mogu steći nove spoznaje i time dodatno proširiti svoje horizonte. U tom smislu sprega amatera i profesionalaca je zaista uzajamna/dvosmjerna, jer se i povjesničari, primjerice, mogu upoznati s nekim novim gradivom i podacima za koje inače nikad ne bi čuli (da ga amateri nisu prethodno našli). Međutim, kad istraživači-amateri nađu na neke od problema i poteškoća poput onih prezentiranih u radu, svakako bi bilo korisno da se obrate stručnjacima koji su sposobni nositi se s njima. Tako se svakako može umanjiti mogućnost donošenja površnih zaključaka utemeljenih na nedovoljno provjerenim podacima.

Ipak, kako od toga nisu imuni ni povjesničari, to je jedan od razloga zašto se inzistira na multidisciplinarnosti i transdisciplinarnosti između historiografije i informacijskih znanosti u kontekstu razmatrane problematike. I ovdje imamo međusobno uzajaman dvosmjernan odnos koji može samo koristiti objema disciplinama. Najvažnije u svemu tome je da se zajedničkom suradnjom digitalizirano arhivsko i drugo gradivo može najkvalitetnije „približiti“ krajnjem korisniku, bez obzira bio on amater-istraživač ili profesionalac. Drugim riječima, kroz tu suradnju se ono može učiniti shvatljivijim razrješavanjem različitih nedoumica vezanih uz povijesni kontekst u kojem je nastalo gradivo (kako je prezentirano u nekim od primjera u radu) i pristupačnijim izradom kvalitetnog informacijskog sustava (preko kojeg ga je lako pretraživati).

Stoga, umjesto zaključne misli o potencijalnoj epistemološkoj demokratizaciji na području proizvodnje historijskog znanja, vrijedi ukazati na to kako ovo nije jednodimenzionalan fenomen te da svakako postoje i drugi mogući smjerovi istraživanja. Jedan od dobrih primjera je slučaj arhiva nekadašnje istočnonjemačke tajne službe sigurnosti *Stasi*,⁴³ koja je držala dosjee o približno 6 od 17 milijuna stanovnika koliko ih je ta država imala krajem 1980-ih. Nakon ujedinjenja Njemačke stvorena je posebna savezna agencija koja je trebala kontrolirati otvarati taj arhiv javnosti i starati se za njega. Digitalizacija je ovdje više bila u funkciji restauriranja gradiva prethodno podvrgnutog (uglavnom) strojnom uništenju, ali posljedice su očigledne. Tako su građani bivše Njemačke Demokratske Republike nakon ujedinjenja sa Saveznom Republikom Njemačkom mogli pristupiti nekada tajnim dosjeima o sebi i postati aktivnim sudionicima

42 M. Šojat-Bikić, „Baštinski pristup digitalizaciji povijesnih novina“, 31.

43 Skraćeno od „*Ministerium für Staatssicherheit*“, odnosno Ministarstvo državne sigurnosti.

povijesti participiranjem u javnim debatama o tom problematičnom periodu, kako osobne, tako i njemačke prošlosti, često razotkrivajući neočekivane obrate.⁴⁴

Vrijedi spomenuti da je ovo postalo moguće i u samoj RH 2017. donošenjem izmjena i dopuna Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 46/2017, članak 21a),⁴⁵ te „novog“ Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/18, članci 20 i 21)⁴⁶ kojima je deklasificirano i uređeno korištenje gradiva nekadašnje Službe državne sigurnosti Sekretarijata unutrašnjih poslova SR Hrvatske (kolokvijalno poznatije kao UDB-a).⁴⁷ U fondu br. 1561, koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu, nalazi se oko 60 000 dosjea građana koje su svojevremeno uhodili, uz raznu drugu sačuvanu dokumentaciju službe.⁴⁸ Riječ je o gradivu koje se daje na korištenje samo u obliku digitalnih preslika, i to samo u čitaonici HDA, zbog osjetljivosti podataka koje sadrži. No, moguće je zatražiti snimanje preslika gradiva na optički disk za privatnu upotrebu, tako da digitalizacija ovdje svakako ostavlja velik trag, bez obzira što se preslike tog gradiva ne objavljuju na internetu.

Iako ovaj rad sadrži autorova razmatranja i refleksije o odabranim pitanjima (naročito onome iz podnaslova – o implikacijama uključivanja amatera u povijesne rasprave), namjera je također bila razmotriti ne samo eventualne nove smjerove istraživanja koje profesionalcima nude digitalizirani izvori, nego i dinamiku i posljedice tih potencijalnih istraživanja. Učiniti mrežno dostupnim povijesni izvor star nekoliko desetljeća (pa i stoljeća) je kompliciran proces i uključuje cijeli niz novih tehnologija te sudjelovanje nekih starijih profesija (historiografija i arhivistika u klasičnom smislu, uz pomoćne povijesne znanosti), ali i novih (informacijske znanosti itd). Sva ta područja se razvijaju i napreduju različitom dinamikom, što dodatno otežava praćenje, pogotovo kad je riječ o tehničkim aspektima procesa digitalizacije. Međutim, iako se ovdje ne očekuju novi tektonski poremećaji i promjene, to ne znači da znanstvenici zainteresirani za ova područja trebaju prestati s njihovim praćenjem. Zaključak je upravo suprotan.

Kako se vidi iz primjera, da bi se ispravno shvatilo sve implikacije digitalizacije i probleme koje ona donosi vrlo je važno osvijestiti se prema svim strukama koje u tome sudjeluju. Također, spominjati demokratizaciju u epistemološkom smislu je svakako preuranjeno i problematično u najmanju ruku. No, pomaci koje je ovdje omogućilo

44 Douglas Heingartner, „Picking Up the Pieces“, *New York Times* 17. VII. 2003, <http://www.nytimes.com/2003/07/17/technology/circuits/17shre.html?ex=1225861200&en=1e420fb9f45ffb77&ei=5070> (posjet 24-25. XI. 2014, 10. VII. 2015).

45 Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 46/2017), <https://www.had-info.hr/zakoni/zakon-o-izmjenama-i-dopunama-zakona-o-arhivskom-gradivu-i-arhivima> (posjet 16. XII. 2019).

46 Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/18), <https://www.zakon.hr/z/373/Zakon-o-arhivskom-gradivu-i-arhivima> (posjet 16. XII. 2019).

47 Skraćeno od „Uprava državne bezbjednosti“, naziva koji je služba imala od osnivanja 1947. do 1966. god.

48 Hrvatski državni arhiv, Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove SR Hrvatske (SDS RSUP SRH), HR-HDA-1561; treba imati na umu kako se u HDA čuva samo gradivo SDS za SR Hrvatsku; služba je bila decentralizirana po teritorijalnom principu nakon 1966. godine.

digitalizirano i mrežno dostupno gradivo opet jasno demonstriraju važnost uloge humanističkih i društvenih znanosti i znanstvenika u istraživanjima povijesnih problema, pogotovo onih koji su još uvijek aktualni. Profesionalna etika je često jedino što sprečava tendenciozno, diskurzivno uvjetovano isticanje činjenica potpuno izvučenih van konteksta. To je, nažalost, još uvijek vrlo prisutno u javnim debatama obilježenim ideološkom polarizacijom, koja je često neizbježna kad je riječ o prelomnim trenucima (hrvatske) povijesti.

Prilozi i karte

Slika 1 preuzeta iz: CIA, „status of research on Yugoslavia“, „naslovna“

Slika 2 preuzeta iz: CIA, „status of research on Yugoslavia“, 3.

Slika 3 preuzeta iz: CIA, „status of research on Yugoslavia“, 13.

Slika 4 preuzeta iz: HDA, Fond 451, Satnija u Babinoj Gredi, zapisnici dnevnih i tjednih zapovijedi, knjiga br. 70 (1819-1820)

Slika 5 preuzeta iz: HDA, Fond 451, Satnija u Babinoj Gredi, zapisnici dnevnih i tjednih zapovijedi, knjiga br. 71. (1820-1821)

Slika 6 preuzeta iz: HDA, „Verlustliste Nr. 103“ (15.I.1915), stranica 3, <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/Portals/0/HDAPopisStradalih/1915/1/15/3.jpg>

Slika 7 preuzeta iz: HDA, „Verlustliste Nr. 103“ (15.I.1915), stranica 16, <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/Portals/0/HDAPopisStradalih/1915/1/15/16.jpg>

Izvori

Central Intelligence Agency, „Report on current status of research on Yugoslavia, Washington DC, 26 March 1954.“ *CIA Home, Library, Electronic Reading Room, Document Number (FOIA)/ESDN (CREST): 0000683126*, http://www.foia.cia.gov/sites/default/files/document_conversions/89801/DOC_0000683126.pdf (posjet 25. XI.2014, 6-7. VII. 2015)

Henry Kissinger, „Memorandum From the President’s Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon; SUBJECT: Visit to Yugoslavia, September 30–October 2, 1970, Washington, undated“ *Foreign Relations of the United States, 1969-1976, Volume XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969-1972, Document 220*, <http://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76v29/d220> (posjet 24-25. XI.2014, 1-2. VII. 2015.)

Hrvatski državni arhiv, Satnija u Babinoj Gredi Br. 6, HR-HDA-451, Knjige zapisnika dnevnih i tjednih zapovijedi (*Regiments und compagnie-Commandos Befehls Protocollen*) br. 70 i 71. (1819-1821)

Hrvatski državni arhiv, Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove SR Hrvatske (SDS RSUP SRH), HR-HDA-1561

Literatura

Callum G. Brown, *Postmodernism for historians*, New York 2005.

Douglas Heingartner, „Picking Up the Pieces.“, *New York Times* 17. VII. 2003, <http://www.nytimes.com/2003/07/17/technology/circuits/17shre.html?ex=1225861200&cen=1e420fb9f45ffb77&ei=5070> (posjet 24. XI.2014, 10. VII. 2015.)

- Tvrtko Jakovina, „Što je značio Nixonov usklik „Živjela Hrvatska! „?“, *Društvena istraživanja Zagreb*, 2-3, 1999, 347-371.
- Keith Jenkins, *Promišljanje historije*, Zagreb 2008.
- Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968*, Zagreb 2012.
- Josip Kolanović, gl. ur, *Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske*, Sv. I. Zagreb 2006.
- Deana Kovačec, „Digitalizacija zbirke fotografija Službe državne sigurnosti RSUP-a SR Hrvatske“, *Arhivski vjesnik*, 45, 2002, 135-146.
- Gunther Rothenberg, *The Army of Francis Joseph*. West Lafayette 1976.
- Siobhan Senier, „Digitizing Indigenous History: Trends and Challenges“, *Journal of Victorian Culture*, 19/3, 2014, 396-402.
- Hrvoje Stančić, *Digitalizacija*, Zagreb 2009.
- Maja Šojat-Bikić, „Baštinski pristup digitalizaciji povijesnih novina: od povijesnih novina do digitalne zbirke sadržaja“, *Medijska istraživanja*, 12/2, 2006, 19-40.
- Mirko Valentić, „Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1790-1881.“, u: *Vojna krajina. Povijesni pregled – historiografija – rasprave*, ur. Dragutin Pavličević, Zagreb 1984, 8-58.

Mrežne stranice

- Hrvatski državni arhiv, „Prvi svjetski rat 1914-1918. – pogled iz arhiva“, <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/> (posjet 29. XI. 2017)
- Hrvatski državni arhiv, „Popis stradalih“, <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/PopisStradalih> (posjet 29. XI. 2017)
- Hrvatski državni arhiv, „Verlustliste Nr. 103 ausgegeben am 15.I. 1915“, <http://prvisvjetskirat.arhiv.hr/PopisStradalih?DatumOd=19150115&DatumDo=19150115> (posjet 29. XI. 2017)
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o arhivskom gradivu i arhivima (NN 46/2017), <https://www.had-info.hr/zakoni/zakon-o-izmjenama-i-dopunama-zakona-o-arhivskom-gradivu-i-arhivima> (posjet 16. XII. 2019)

Summary

Historiography, archives and digitization – towards epistemological democratization

That is, can anyone with access to the web be an historian?

The arguments which stem from the questioning of the basic theoretical and methodological postulates of the discipline of historiography can now be viewed in a new light, thanks to the digitization of historical sources. Despite being a qualitative breakthrough, this process suffers from a series of practical and conceptual issues. By way of several indicative examples, this paper considers the problems and implications of the digitization of sources, as well as of these sources being published on the Internet, both on an individual level (the historians themselves) and the collective (social) level. The intent is to answer the question posed in the subtitle of this text: Can anyone with internet access truly be an historian now? And—by implication—can such sources be interpreted without professional historians? The problem is

that both questions have an affirmative answer, but only to an extent. In this work, we endeavored to further elaborate and discuss this issue, with a particular emphasis on several practical examples based on personal experience in working with digitized historical sources that were available online.

Keywords: digitization, sources, archival material, the Internet, historiography, information sciences, interdisciplinarity, transdisciplinarity, multiperspectivity